

Allan R. Bomhard, *Indo-European and the Nostratic hypothesis*. —
Charleston (South Carolina) : Signum Desktop Publishing, 1996. —
v, 265 p. — (Studia Nostratica, 1)

Od šezdesetih godina naovamo ozbiljnije se radi na proučavanju srodstvenih veza dubljih od razine poznatih porodica. Postoji više smjerova istraživanja, no ovdje ću spomenuti samo tri: dva istoga imena, nostratičkoga, i euroazijski.

Stariji je od tih novijih smjerova onaj pogled u nostratičko jezično srodstvo kako su ga zasnovali Vladislav M. Illič-Svityč i Aaron B. Dolgopol'skij (Dolgopolsky) svojim člancima objavljenima u Moskvi, i taj tok istraživanja imao je svoj odaziv u Rusiji i drugim zemljama. Tu se drži šest jezičnih porodica — afrazijske, kartvelske, indoeuropske, uralске, dravidske i altajske —, no istraživači ne ograničavaju takvu nostratičku natporodicu samo na njih, ni samo na njih kao takve.¹

Drugi smjer istoga imena, nostratičkoga, djelo je Allana R. Bomharda, koji je s takvim istraživanjem započeo u sedamdesetim godinama. Prvi veći koraci bili su indoeuropsko-semitsko srodstvo (1977) i indoeuropsko-afrazijsko (1981).²

¹ Osnovni podaci dostupni su hrvatskom čitatelju u uvodnom dijelu i bibliografiji mojega *Hrvatskoga etimološkoga rječnika*, August Cesarec, Zagreb 1993. V. također i zbornike *Reconstructing languages and cultures*, ur. Vitaly Shevoroshkin, Studienverlag Dr. Norbert Brockmeyer, Bochum 1989 (Bochum publications in evolutionary cultural semiotics = BPX, 20); *Proto-languages and proto-cultures*, ur. V. Shevoroshkin, Bochum 1990 (BPX 25); *Nostratic, Dene-Caucasian, Austric and Amerind*, ur. V. Shevoroshkin, Bochum 1992 (BPX 33). Za *upotrebljivost* takva nostratičkoga usp. Mark Kaiser, *Lexical archaisms in Slavic: from Nostratic to Common Slavic*, Bochum 1990 (BPX 26). — Od novijega pisanja o V.M. Illič-Svityču, v. članak Vladimir A. Dybo, Vladislav Markovič Illič-Svityč kak komparativist, *Vestnik Moskovskogo universiteta, Serija 9: Filologija*, 6/1996, 56–78.

² Ovdje svakako treba spomenuti ove radove: The Indo-European/Semitic hypothesis re-examined, *Journal of Indo-European Studies* 5(1977):1; Indo-European and Afroasiatic: New evidence for the connection, u knj. Yoël L. Arbeitman, Allan R. Bomhard (eds.), *Bono homini donum: Essays in historical linguistics in memory of J. Alexander Kerns I*, Amsterdam 1981; *Toward Proto-Nostratic: A new approach to the comparison of Proto-Indo-European and Proto-Afroasiatic*, Amsterdam 1984; Allan R. Bomhard i John C. Kerns, *The Nostratic macrofamily: A study in distant linguistic relationship*, Berlin, New York, 1994. — Za druge v. u bibliografiji u *The Nostratic macrofamily i Indo-European and the Nostratic hypothesis*.

Treći važan smjer jest euroazijsko jezično srodstvo, Josepha Greenberga; taj se euroazijski djelomice preklapa s nostratičkim (vidi skicu dalje).

Ta su tri smjera različita, ali imaju mnogo dodirnih točaka, i očito je da traženje dubljega jezičnoga srodstva, srodstva dubljega od srodstva jezične porodice, ima smisla³.

U predgovoru svoje knjige *Indo-European and the Nostratic hypothesis* (v) Allan R. Bomhard daje i kratku povijest njezina nastanka. Prvo je bio jedan referat 1994. o arheologiji i nostratičkoj hipotezi, zatim predavanje nastalo od njega, o indoeuropskom i nostratičkoj hipotezi. U međuvremenu je objavljena knjiga Allana R. Bomharda i Johna C. Kernsa iz 1994. *The Nostratic macrofamily : A study in distant linguistic relationship*⁴, zatim je na Bomharda utjecao i rukopis knjige *Indo-European and its closest relatives : The Eurasiatic language family* koji mu je poslao Joseph Greenberg. U nastajanju knjige pomoglo je razmjenjivanje misli s Halom Flemingom i Igorom M. D'jakonom, a tu su i poticaji Alexisa Manastera Ramera te sudionikâ rasprava na računalnoj svemreži u prosincu 1995.

Knjiga ima osam dijelova. *Prvi* je uvodni, s poviješću istraživanja, opisom metodike te s malim kritičkim osvrtom na moskovsku nostratičku školu. Dana je i skica razvoja nostratičkoga kako ga shvaća autor. Dodani su i pregledi osobnih, pokaznih, odnosnih i upitnih zamjenica. U *drugom* se dijelu daje pregled nostratičkih jezika – tu su porodice indoeuropska, kartvelska, afrazijska, uralsko-jukagirski, elamsko-dravidska, altajska, sumerska, čukotskokamčatska, nivška i eskimoaleutska. *Treći* dio daje kratak pregled povijesti rekonstrukcije praindoeuropskoga fonološkoga sustava, *četvrti* dio daje oris fonoloških sustava ostalih prajezika (tu su i tablice glasnovnih korespondencija). *Peti* dio govori o odnosu indoeuropskoga i nostratičkoga, *šesti* o nostratičkoj pradomovini i širenju nostratičkih jezika (s preglednim kartama: indoeuropska pradomovina 5000–4500 g.pr.Kr.; proširenost indoeuropskih jezika u I. st.pr.Kr.; afrazijski jezici oko 500 g.pr.Kr.; položaj nostratičke pradomovine oko 15000 g. pr.Kr.; širenje nostratičkih jezika oko 8000 g.pr.Kr.; proširenost ratarstva oko 8000, 7000, 6000 i 5000 g.pr.Kr.). *Sedmi* dio bavi se *problemima*: problemom altajskoga, etrurskoga i sumerskoga.

³ V. naprimjer i u knjigama Meritt Ruhlen, *A guide to the World's languages, Volume 1: Classification*, Stanford University Press, Stanford 1995 (¹1987), isti, *On the origin of languages: Studies in linguistic taxonomy*, Stanford University Press, Stanford 1995 (¹1994).

⁴ Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 1994, xi, 932; Trends in linguistics, Studies and monographs, 74. Prije nje, manja knjiga A. R. Bomharda *Toward Proto-Nostratic : A new approach to the comparison of Proto-Indo-European and Proto-Afroasiatic*, John Benjamins, Amsterdam 1984; Current issues in linguistic theory, 27.

Osmi je dio knjige najveći, to je kratak pregled zajedničkih nostratičkih korijena (141–235). U većini su slučajeva dane samo rekonstrukcije nostratička i po pojedinim porodicama, rjeđe se daju još i poneki primjeri iz pojedinih jezika. Detaljniji je odgovarajući pregled (s primjerima iz pojedinih jezika) dan u knjizi *The Nostratic macrofamily*, no u novoj su knjizi, osim što su učinjeni i neki ispravci, dodani još i praeskimski oblici te neki sumerski primjeri. U prethodnoj je knjizi dana 601 etimologija, one su i u novoj, sažete, sada je dodana još 51 (te su i s primjerima po jezicima), nova građa dodaje se za četiri stare etimologije, dvije etimologije autor zamjenjuje novima, a jednu odbacuje.

Danas su dvije glavne teorije o indoeuropskoj pradomovini: prva indoeuropsko jezično jedinstvo smješta oko 4500 g. pr. Kr. u područje sjeverno od Crnoga i Kaspijskoga mora i između njih (kurganska kultura, Marija Gimbutas), druga ga smješta oko 7000 g. pr. Kr. u Malu Aziju (Tamaz Gamqrelidze i Vjačeslav Vs. Ivanov, Colin Renfrew i dr.). — A. R. Bomhard daje u knjizi tri razloga zašto druga teorija ne bi bila valjana (104–105). U tekstovima nema nedvosmislenih pokazatelja koji bi ukazivali na prisutnost Indoeuroljana na Bliskom istoku prije 2000 g. pr. Kr.; prvi se od Indoeuroljana spominju Hetiti, a oni su pak u tom području doseljenici. Prije hetitskoga (i drugih anatolijskih indoeuropskih jezika) u Maloj su se Aziji govorili sjevernokavkaski jezici (hatski te huritski i urartski). Nadalje, ako bi pradomovina bila u Maloj Aziji, teško bi bilo objasniti indoeuropsko-uralske dodire. Također, arheološki podaci o zaprežnim kolima, s četiri kotača, i o konjima, govore u prilog sjevernopontsko-stepske pradomovine.

Johanna Nichols u više svojih radova piše o tome da bi indoeuropska jezična zajednica bila smještena u Srednjoj Aziji.⁵ A. R. Bomhard opisuje to ovako: Preindoeuroljani su bili u Srednjoj Aziji oko 7000 g. pr. Kr., a u područje Crnoga mora došli su oko 5000 g. pr. Kr. Neke leksičke paralele između indoeuropskoga i sjevernokavkaskoga govore u prilog tomu — Bomhard navodi trinaest vrlo zanimljivih⁶, npr. čerkesko **wasa* 'cijena' : ie.

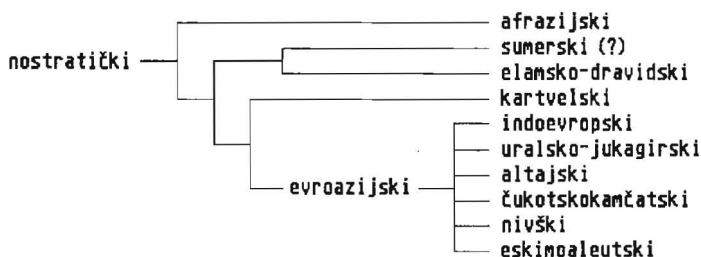
⁵ Još nisam vidio neke od njezinih radova, no čitatelja ću uputiti na one na koje sam i sam upućen: *Linguistic diversity in space and time*, Chicago 1992; The epicentre of the Indo-European linguistic spread, u knj. R. M. Blench and M. Spriggs (eds.), *Archaeology and language I*, London 1997; Modeling ancient population structures and movement in linguistics, *Annual review of anthropology* 26(1997). Da spomenem i to da je J. Nichols prevela djelo Thomas V. Gamkrelidze and Vjačeslav V. Ivanov, *Indo-European and the Indo-Europeans : A reconstruction and historical typological analysis of a protolanguage and a proto-culture I–II*, Berlin i dr., 1995 (rusko izdanje Tbilisi 1984).

⁶ Ovdje navodim samo neke od onih za koje je dosta sigurno da se radi o posudenicama. Neke od tih Bomhardovih usporedbi možda prije govore o starijem jezičnom srodstvu, npr. **wala* 'oblak' : ie. **wel-* 'močiti, teći': to ie. **wel-* dano je u Illič-

**wes-no-m* isto, čerk. **malā* 'ovca' : ie. **mel-* 'vuna, vunena odjeća'. — Dalje, konačna pradomovina unificiranoga indoeuropskoga bila bi sjeverno od Crnoga i Kaspijskoga mora i između njih, a oko 3500 g.pr.Kr. indoeuropski se počeo dijeliti na razne dijalekatne skupine, Indoeuropljani se šire na zapad u Srednju Evropu i na jug na Balkan.

A.R. Bomhard opisuje i poglede na pradomovine i za druge porodice.

Davši opširno poglede Aarona B. Dolgopolskoga, Johna C. Kernsa i Henrika Birnbauma na moguću nostratičku pradomovinu, daje svoj pogled. Jedinstven nostratički prajezik može se smjestiti u vrijeme između 15 i 12 tisuća godina pr. Kr., počinje se širiti oko 12000, a oko 10000 g.pr.Kr. već postoje različite dijalekatne skupine. Prvo se odvojio afrazijski. »Jedna dijalekatna skupina proširila se od Plodnoga polumjeseca na sjeveroistok, možda dosežući Srednju Aziju, otprilike prije 9000 g.pr.Kr. — to je bio euroazijski.« (119) Odvajanjem sljedeće skupine nastaje oko 8000 g.pr.Kr. elamsko-dravidski, a ako je J. Nichols »u pravu videći pretkartvelski odsektivši se iz Srednje Azije na zapad ispod Kaspijskoga mora na Kavkaz«, onda će biti da su iz Plodnoga polumjeseca prvi otišli na sjeverozapad Pretkartvelci skupa s Predeuroazijcima ili kao njihov dio, a ti su se onda smjestili na Bliskom istoku. Podaci lingvistički i arheološki slagali bi se sa zaključivanjima o pradomovini nostratičkoga jezika. Primjerice, područje i vrijeme širenja poljoprivrede s Bliskoga istoka poklapa se s područjem i vremenom širenja nostratičkih jezika — osim za Europu, gdje je to teklo malo drugačije. A.R. Bomhardu čini se da bi *neolitsku revoluciju* i poljoprivredu u Europu prvotno širili govornici kavkaskih jezika. Dakle, bile bi dvije seobe u Europu: »najstarija, koja je prešla iz Anatolije na Balkan i zatim se proširila na sjever u Europu, započela je prije oko 10000 godina« (120), i to bi bili govornici kavkaskoga, poljoprivrednici. Druga bi seoba došla iz istočnoeuropskih stepa prije oko 6000 godina, šireći se na zapad u Europu — to bi bili Indoeuropljani, konjanici. Tako su »indoeuropski jezici postepeno zamijenili sve starije jezike Europe osim baskijskoga« (121).

-Svityčevu članku Materialy k sravnitel'nomu slovarju nostratičeskikh jazykov, zb. *Etimologija* 1965, Moskva 1967, pod vlažnyj², ?afraz.+ie.+ural.+?alt., te u samoga Bomharda, u rječničkom dijelu, pod br. 504, ie. +afraz. +drav.

U sedmom dijelu knjige autor se ukratko osvrće na *problem* altajskoga, etrurskoga i sumerskoga.

Altajsko jezično jedinstvo (turkijskih, mongolskih, tunguskomandžurskih jezika kao jezgre kojoj neki onda dodaju korejski, japansko-rjukjuanski te ajnu) po nekima jest postojalo, po nekima nije. Veze među skupinama/porodicama altajskih jezika mogu se protumačiti na dva načina: ili su zajedničkosti naslijeđene iz nostratičkoga, ili je između vremena nostratičkoga i vremena tih skupina bilo jedno međustanje, altajski prajezik, i to drugo tumačenje čini se uvjerljivijim.

I za položaj etrurskoga jezika postoje dva tumačenja. Jedno je tumačenje da je i etrurski jezik nostratički (usp. *mi* 'ja', *mini* 'mene', pokazne zamjenice *eca*, *ca* 'ovaj', *ita*, *ta* 'taj', zatim *mathu* 'med, vino zaslađeno medom' prema ugrofin. **mete*, dravid. **maṭṭu* 'med, nektar, palmovo vino' i još neke leksičke usporednice).⁷ Etrurski ima i nekih većih podudarnosti s indoeuropskim, koje onda neki vide kao dokaz toga da je etrurski jedan arhaičan indoeuropski jezik⁸. Onda bi etrurski bio ogranak koji se prvi odvojio od indoeuropske zajednice; u Italiji se etrurski naslojio na neki neindoeuropski jezik, čiji se tragovi vide u etrurskom. »Sličnosti koje pojedini znanstvenici vide između etrurskoga i anatolijskih jezika stvarne su i mogu se tumačiti pretpostavkom da su se oboji odvojili od glavne jezične zajednice otprilike u isto vrijeme i da zato oni pokazuju arhaičnije razvojno stanje« (132–3). No postoji i treće tumačenje porijekla etrurskoga jezika: da je on dio sinokavkaske natporodice⁹. I sumerski bi mogao biti nostratički jezik, i leksički je materijal dan i u toj Bomhardovoj knjizi, u rječničkom dijelu (i u onoj Bomharda i Kernsa).

Osmi je dio knjige, rječnički, bogat usporedbama između različitih nostratičkih jezika. Neke od usporednica preklapaju se s onima V.M. Illič-Svityča, A.B. Dolgopolskoga i drugih predstavnika *moskovske škole*. Dvije su glavne razlike u odnosu na *moskovsku* nostratičku rekonstrukciju. Prva je u vokaliz-

⁷ O etrurskom kao nostratičkom jeziku, nostratičkom u smislu V. M. Illič-Svityča, pisao sam nekoliko puta, usp. npr. članak *Etruscan vocalism*, *Živa antika* (Skopje) XXIX(1979):2, 213–222.

⁸ O tome je mnogo pisao Francisco R. Adrados, npr. u članku *Etruscan as an IE Anatolian (but not Hittite) language*, *Journal of Indo-European studies*, 17(1989):3–4, 363–383. – Usp. i Adolfo Zavaroni, *I documenti etruschi*, Sherpa, Padova 1996. – No usporedi i velike podudarnosti između indoeuropske i uralске sklonidbe (pa se ni jedna od tih dviju porodica ne smješta u onu drugu); v. Bojan Čop, *Die indogermanische Deklination im Lichte der indouralischen vergleichenden Grammatik*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1975; Razred za filološke in literarne vede, Dela 31.

⁹ Usp. Vladimir Orel, Sergej Starostin, *Etruscan as an East Caucasian language*, u knj. *Proto-languages and proto-cultures*, 60–66. Neke su usporednice iznenađujuće dobro izgledne.

mu: A. R. Bomhard ima jednostavan vokalski sustav *svojega* nostratičkoga prajezika (*i, ə, u, e, a, o* te odgovarajući dvoglasni *-y, -w*), prema složenu Illič-Svityčevu (*a, ä, e, i, o, u, ü*; kombinacije *s j, w* ne ponašaju se kao dvoglasni). Druga je u konsonantizmu – repertoar glasova veoma je sličan, no dok u Illič-Svityča npr. nostr. *D, T, ʈ > ie*. *Dh, D, T* (u *glotalnom* zapisu *D(h), ʈ, T(h)*), u Bomharda nostr. *D, T, ʈ > D(h), T(h), ʈ* (u Bomharda pisano *T'*) – u *klasičnom* zapisu *Dh, T, D*. U Illič-Svityčevu tipu rekonstrukcije obilježen je nostratički *p* pa na njegovu mjestu bude *p'* (dakle uz *t, k, q*), a *p* ima zanimljiv dvojak odraz u indoeuropskom (*p* i *b*, u *glotalnom* zapisu to su *p(h)* i *p*, pa se tako *sámo* nudi jedno tumačenje rijetkosti *b*), no teško je tumačiv pomak prema *glotalnom* sustavu indoeuropskoga.¹⁰ Zbog takvih razlika budu i različiti pristupi istim gnijezdima. Npr., u Illič-Svityča rekonstruirano je nostr. **Ḳar[ä]* 'crn', s odrazima afraz. **kr-* (u kušit. **krš* 'crn', npr. u oromo *guračča*, sidamo *kolisō* itd.; čad. npr. u gerka *kurrum*), ie. **ker-*, **ker-s-* (npr. u stind. *kʃṣná-*, psl. **čьrnъ* itd.), dravid. **kaṛ-/kār-/kāṛ-* (npr. tamil. *kaṛu* 'postajati crn' itd.), altaj. **Karä* 'crn' (turkij. **Kara* npr. u tur. *kara*; mongol. **kara* npr. u halha *xar*)¹¹. U Bomhardovoj su knjizi dani ti isti ie., drav., altaj., pod nostr. **k[h]ar-/*k[h]ər-*¹². U Bomhardovoj je knjizi među novim etimologijama dana nostr. **k'ar-/k'ər-* 'taman; prljav': ie. **k'r-u-/*k'o-s, -eA* 'nečistoća, prljavština' (grč. Hes. *grúx* 'zmazanoća pod noktima', engl. dial. *crook* 'čada, prljavština', Latv. *gruzis* 'prljavština; smeće'), afraz. (egip. *qrm* 'dim', *qrmt* 'pepeo', *qrmṣ* 'tamnoća' itd.; u istočnokušitskom: burdži *k'áraa-ri* 'kišno doba', zbog tamnoće, itd.)¹³, od čega bi afrazijski primjeri glatko mogli ići u *moskovski* nostratički **Ḳar[ä]*, pa dravidsku i altajsku građu koju i on i Illič-Svityč imaju pod odgovarajućim **k'ar-/*k'ər-* odnosno **Ḳar[ä]*, stavlja kao moguću k novom **k'ar-/*k'ər-*. Naravno, ima i drugih razlika. Npr., u Bomharda se indoeuropski guturali izvode od takvih nostratičkih; u *moskovskom* nostratičkom ovaj ili onaj indoeuropski gutural uvjetovan je samoglasnikom koji slijedi za polaznim nostratičkim suglasnikom¹⁴.

Knjiga Allana R. Bomharda o indoeuropskom i nostratičkoj hipotezi daje nove poglede na mogućnosti rekonstrukcije praindoeuropskoga jezika u kontekstu dubljega jezičnoga srodstva, ona nam daje skup novih pogleda na drevne seobe govornika indoeuropskoga i drugih prajezika. Bomhardov je pogled izazov, ali i poziv – da se dobro prouče takve duboke jezične veze.

Alemko Gluhak

¹⁰ Mislim da se mora pomišljati i na neku moguću alternaciju nostr. *ʈ – D* (takvih primjera ima npr. u rekonstrukcijama sjevernokavkaskoga).

¹¹ Vladislav M. Illič-Svityč, *Opyt sravnenija nostratičeskikh jazykov [...]* I, Moskva 1971, 337–338, br. 213.

¹² Str. 171, br. 274; u *The Nostratic macrofamily* na str. 429–430, sa spominjanjem Illič-Svityča, ali dakle bez onoga afraz., što je Illič-Svityč dao kao moguće.

¹³ Str. 205–6, br. 603.

¹⁴ O važnosti toga v. npr. Vladimir Dybo, *Indo-European and East-Nostratic velar stops*, u knj. *Reconstructing languages and cultures*, str. 41–46.